

فصل دوم

دوره تاریخی

هنر و تمدن ماد

اهداف رفتاری : از هنرجو انتظار می‌رود پس از پایان این درس بتواند :

- ۱- چگونگی پایه‌گذاری دولت ماد را توضیح دهد.
- ۲- تأثیرات متقابل هنر مادها با دیگر اقوام ساکن در فلات ایران را توضیح دهد.
- ۳- شاخص‌های فلز کاری ماد را بیان کند.
- ۴- سفالگری در عهد ماد را توضیح دهد.
- ۵- عناصر مهم در معماری ماد را توضیح دهد.
- ۶- نوع پوشاک مادها را توضیح دهد.
- ۷- شواهد وجود هنر موسیقی در عصر مادها را بیان کند.

هنر و تمدن ماد

در حدود سال ۸۰۰ پ.م نیروی تازه‌ای در فلات ایران و به‌ویژه در منطقه کوهستانی غرب پدید آمد. این دولت جدید با دستیابی به «وحدت ملی» بر پایه پیوندهای فرهنگی میان اقوام مختلف و مشترکات مناطق تحت حکومت خود، نخستین دولت متحد فلات ایران را پایه‌گذاری کردند که به مادها شهرت دارند.

آنها پس از استقرار در مناطق غربی ایران با تأثیرپذیری از معماری پیشرفته این مناطق به‌ویژه تمدن ایلام و مراکز محلی توانستند تحولی در ساختار معماری منطقه ایجاد نمایند. همچنین براساس یافته‌های تدفینی در منطقه زیویه و با توجه به سفالینه‌های کشف شده چنین به نظر می‌رسد که تأثیرات متقابلی میان مادها و دیگر اقوام ساکن در فلات ایران و سکاها^۱ وجود داشته است. این تأثیر نوعی تمایل به اشکال و موضوعات حیوانی (جانورسان)^۲ در میان هنر اقوام یاد شده است که شکل پیشرفته آن را می‌توان بعدها در هنر هخامنشی ملاحظه کرد (شکل ۱-۴).

یکی از هنرهای برجسته مادها فلزکاری است. از مناطق مهم فلزکاری و هنرهای وابسته به آن در این دوره می‌توان به گنجینه زیویه که آنرا سرآغاز هنر فلزکاری ماد و هخامنشی می‌دانند اشاره کرد. این گنجینه شامل گردنبندها، زره‌ها، سنجاق‌ها و غلاف شمشیر همه از جنس طلا، گلدان‌های سیمین و زرین، اثاثیه مزین به عاج‌های کنده‌کاری و منبت‌کاری و سلاح‌های زرین، سیمین، آهنی و زنگ‌های مفرغی می‌باشد.

نقش‌های شاخص در این آثار شامل نقوش جانوری مثل سرشیر، بزهای کوهی لمیده با شاخ‌های بلند ماریج، اسب، گاو نر همراه با تلفیق میراث هنری و نقش‌پردازی اقوام بومی است (شکل ۲-۴).

▲ شکل ۱-۴- آثار فلزی جانورسان، گنجینه ماد، هزاره اول پ.م

▲ شکل ۲-۴- کمر بند طلایی، گنجینه زیویه، کردستان، هزاره اول پ.م

۱- سکاها: (Scyths) اقوامی با نژاد ایرانی، ساکن نواحی شرقی دریای مازندران و ترکستان که بعدها در مناطق سیستان و زاگرس

اقامت کردند.

۲- جانورسان: (Animal Style) شیوه هنری که موضوع اصلی آن نقوش جانوری است.

ارتباط فلزکاری مادها با اقوام بومی لرستان را در پیکره‌های کوچک مفرغی بز که از همدان به‌دست آمده است، می‌توان ملاحظه کرد (شکل ۳-۴). تأثیر فلزکاری ماد تا قفقاز و فریژه^۱ (غرب ترکیه امروزی) گسترش یافت و شیوه ساخت فلزکاری آنان را تحت تأثیر قرار داد (شکل ۴-۴).

▲ شکل ۳-۴- پیکره‌های مفرغی، نقش بز، همدان، هزاره اول پ.م

▲ شکل ۴-۴- ظرف منقاری، یونان، میراث هنر لرستان، سده ۷-۸ پ.م

۱- فریژه: مردمی از نژاد هند و اروپایی ساکن آسیای کوچک (غرب آناتولی - ترکیه امروزی) با گرایشات فرهنگ یونانی که پایتخت آنها شهر گوردیون بود. (سده ۸ و ۷ پ.م)

افزون بر گنجینه زیویه^۱ در کردستان و گنجینه جیحون^۲ در آسیای میانه^۳ (شکل ۴-۵)، آثار به دست آمده از منطقه کلاردشت (مازندران) را هم به هنر مادها نسبت داده‌اند. از جمله این آثار جام طلای کلاردشت است که با نقش‌های برجسته‌ای از چند شیر تزیین یافته است (شکل ۴-۶).

▲ شکل ۴-۵- ارابه طلایی، گنجینه جیحون، هنر ماد، هزاره اول پ.م

▲ شکل ۴-۶- جام طلایی، کلاردشت (مازندران)، هزاره اول پ.م

- ۱- گنجینه زیویه : مکان تاریخی واقع در ۴۲ کیلومتری سفرز در کردستان که گنجینه طلایی در این منطقه کشف شده است.
- ۲- گنجینه جیحون : (OXUS) گنجینه متعلق به هخامنشیان در آمودریا (مرز کشورهای ترکمنستان، ازبکستان و افغانستان) است.
- ۳- آسیای میانه : کشورهای حوزه شمال شرقی ایران (ترکمنستان، ازبکستان، قرقیزستان، قزاقستان، تاجیکستان و ...) هستند.

آگاهی ما از سفالگری مادها چندان زیاد نیست اما ارتباط آن از جهت شیوه ساخت و شکل ظاهر با سفالینه‌های سیلک هزاره اول پ.م قابل ملاحظه است. مراکز عمده سفالگری این عهد نوسی جان تپه در ملایر، باباجانی در لرستان، بیستون در کرمانشاه، زیویه در کردستان و کلاردشت در مازندران بوده است. سفالگران این مناطق در دوره مادها در توسعه و رواج لعاب برای پوشش ظروف سفالین پیشگام بوده‌اند. هر چند زمینه آن پیش از این در تمدن ایلام وجود داشته است (شکل ۷-۴). از نمونه ظروف سفالین لعاب‌دار به دست آمده از منطقه زیویه با نقش چندگاو و شاخه‌های گیاهی، چنین به نظر می‌رسد که مادها با روش مناسب طراحی و نقاشی بر سطوح مختلف آشنا بوده‌اند و شاید بتوان آن‌را به عنوان نمونه‌ای از نقاشی دوران ماد معرفی کرد (شکل ۸-۴).

▲ شکل ۸-۴ ظرف سفالین، زیویه، کردستان، هزاره اول پ.م

▲ شکل ۷-۴ آجر نقاشی شده، منطقه باباجانی، لرستان، هنر ماد،

هزاره اول پ.م

بناهای عمارت‌نشین صفه‌ای^۱ در بالای تپه و گور دخمه‌های سنگی از مهم‌ترین آثار معماری ماد به شمار می‌آید. این بناهای با شکوه با تأثیرپذیری از میراث معماری مناطق تحت حاکمیت مادها و وارد کردن عوامل معماری جدید توانست به عنوان معماری شاخص آریایی شناخته شود. وجود ساختمان‌های مسقف ستون‌دار اساس معماری سنتی ایران گردید. هرچند آثار قابل توجهی از آن دوران در دسترس نیست اما وجود همین آثار اندک بیانگر شکل‌گیری شیوه‌های نوینی در معماری منطقه است (شکل ۹-۴). مادها به ساخت دژ اهمیت بسیار می‌دادند که می‌توان شواهد آن‌را در

۱- صُفَه : Platform - estrade سکو، تختان بخش سکویی زیر ساختمان را می‌نامند.

معماری صفه‌ای: بناها و عمارت‌هایی که بر روی سکو، با حالت پلکانی ساخته می‌شود.

▲ شکل ۹-۴- منطقه نوشی جان تپه، ملایر، هزاره اول پ.م

اسناد و مدارک آشوری به ویژه تصاویری که در نقش برجسته‌ها برجای مانده بررسی کرد. این دژها شامل حصارهای بلند و متحدالمرکزی بودند که از سنگ و خشت ساخته می‌شدند (شکل ۱۰-۴). از نمونه‌های شاخص این دژها در اکباتان (همدان)، وجود هفت حصار مدور که با رنگ‌های - به ترتیب از محیط به مرکز - سفید، سیاه، ارغوانی، آبی، نارنجی، نقره‌ای و طلایی پوشیده شده‌اند می‌باشد.

▲ شکل ۱۰-۴- بنای بازسازی شده کاخ ماد

از دیگر آثار معماری ماد باید به آرامگاه‌های صخره‌ای نظیر فخریکا^۱ و دکان داود در سرپل ذهاب (کرمانشاه)، داو دختر در فارس و قیزقاپان در عراق اشاره کرد. بارزترین نمود نقش

۱- فخریکا: فخریگا، فقرگا: مکان گور دخمه مادها در جنوب دریاچه ارومیه است.

برجسته‌های مادی را بر پیشانی این گور دخمه‌ها می‌توان دید (شکل ۱۱-۴ الف و ب). این نقش برجسته‌ها بیشتر مفهومی تدفینی داشته‌اند و معمولاً فردی مادی را در حالت نیایش روبروی آتش و یا در حالت به‌دست گرفتن برسم^۱ (ترکه‌های نورسیده گیاهان مقدس) نشان می‌دهد (شکل ۱۲-۴). در مجموع باید اظهار داشت گرچه آثار چندان سالم و پابرجایی از معماری ماد به‌دست نیامده است. اما همین نمونه‌ها مقدمه طرح آتشکده‌ها و کاخ‌ها، با نقشه چلیپایی^۲ و طاق‌های ضریبی^۳ عصر ساسانی هستند که به شاخص‌های معماری ایران تبدیل می‌شوند.

▲ شکل ۱۱-۴ ب- گوردخمه دکان داود، سرپل ذهاب، سده ۷ و ۶ پ.م

▲ شکل ۱۱-۴ الف- گوردخمه فخریگاها، هوسین، کرمانشاه، دوره ماد

نقش‌های باقی‌مانده از آثار مختلف این دوره نشان می‌دهد که پوشاک مادها لباسی شامل نیم‌تنه، پیراهن کوتاه تا زانو با آستین‌ها و پوست حیوانی مانند گوسفند و یا بز بر شانه چپ خود می‌آویختند. آنها موهای خود را با نواری سرخ می‌بستند و کلاه نم‌دی بلندی به نام تیار بر سر می‌گذاشتند. پوشش‌هایی نرم با نوک برگشته داشتند و خنجر یا شمشیری کوتاه به کمر می‌بستند (شکل ۱۲-۴).

وجود نقش برجسته چنگ نوازان در کوه‌های مال میر بختیاری متعلق به اواخر سده هشتم پ.م یکی از معدود آثار است که رواج موسیقی در دوران آریایی‌ها را نشان می‌دهد. با آنچه ذکر شد می‌توان چنین نتیجه گرفت که مهم‌ترین عملکرد مادها، جذب هنرهای منطقه و تلفیق آن با میراث فرهنگی خود و تنظیم و انتقال آن به هنر هخامنشی بوده است.

◀ شکل ۱۲-۴- لوح طلائی، دوره ماد، گنجینه جیحون، هزاره اول پ.م

۱- برسم: (Barsam) دسته ترکه‌های چوبی که هنگام انجام مراسم آیینی به‌کار می‌رفت.

۲- نقشه چلیپایی: (Cruciform) طرح یا نقشه صلیب مانند (حالت + بعلاوه) را نقشه چلیپایی می‌نامند.

۳- طاق ضریبی: اجرا و ساخت طاق‌بندی با آجر و ملات به شکل دو قوس که در یک نقطه تلاقی می‌کنند.

گاه نگار درس چهارم

دوره تاریخی (باستان): ماد
سده هشتم تا ششم پ.م
۵۵۰ - ۸۰۰ پ.م
هنرها: فلزکاری (طلایی، نقره‌ای، مفرغی)، سفالگری و لعاب‌سازی، معماری و شهرسازی (دژ، آرامگاه صخره‌ای)، پوشاک، موسیقی، خط
مناطق: زیویه، همدان (اکباتان، هگمتانه) جیحون، کلاردشت، باباجانی لرستان، نوشی جان تپه ملایر، سرپل ذهاب، بیستون

پرسش

- ۱- نخستین دولت فلات ایران چه نام داشت و چگونه حکومت خود را بنیان گذاشت؟
- ۲- نمونه‌هایی از تأثیرات متقابل هنر مادها با دیگر اقوام ساکن در فلات ایران را ذکر کنید.
- ۳- ویژگی‌های آثار گنجینه زیویه را شرح دهید.
- ۴- مراکز عمده سفالگری عهد ماد کدامند؟ ویژگی آثار این مراکز چیست؟
- ۵- آیا نمونه‌ای دال بر نقاشی عصر ماد در دست داریم؟ توضیح دهید.
- ۶- بناهای شاخص در معماری مادی کدامند؟ ویژگی‌های آنها را بیان کنید.
- ۷- تأثیر معماری مادها بر دوران پس از خود را بیان کنید.
- ۸- مادها از چه نوع پوششی به‌عنوان لباس استفاده می‌کردند؟
- ۹- از هنر موسیقی عصر ماد چه شواهدی در دست داریم؟
- ۱۰- مهم‌ترین عملکرد هنر مادها چه بود؟
- ۱۱- عبارت مناسب و کامل‌کننده جمله زیر را در جای خالی بنویسید.
رواج موسیقی در هنر آریایی را می‌توان در منطقه مشاهده کرد.

هنر و تمدن هخامنشی

- اهداف رفتاری : از هنرجو انتظار می رود پس از پایان این درس بتواند :
- ۱- گستره قلمرو دولت هخامنشی را بیان کند.
 - ۲- ویژگی های شاخص هنر هخامنشی را بیان کند.
 - ۳- تأثیرات متقابل هخامنشیان و سرزمین های تحت تسلط آنان را توضیح دهد.
 - ۴- بناهای مهم معماری هخامنشی را بیان کند.
 - ۵- هنر حجاری عصر هخامنشی را توضیح دهد.
 - ۶- خط و کتیبه نگاری در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
 - ۷- جایگاه پیکرسازی در عصر هخامنشی را تشریح کند.
 - ۸- فلزکاری در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
 - ۹- سفالگری در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
 - ۱۰- بافندگی و نساجی در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
 - ۱۱- نمایش در عصر هخامنشی را توضیح دهد.
 - ۱۲- موسیقی در عصر هخامنشی را توضیح دهد.

هنر و تمدن هخامنشی

پس از دولت ماد، پارس‌ها به قدرت رسیدند. این قوم همزمان با مادها در سده هشتم پ.م در مناطق جنوب و جنوب غربی دریاچه ارومیه حضور داشتند. اما در حدود ۷۰۰ پ.م در مناطق جنوبی دره‌های زاگرس سکونت گزیدند و توانستند توسط هخامنش، نخستین حکومت محلی خود را بنا نهند. آنها گستره قلمرو خود را تا مناطق باستانی خوزستان و فارس گسترش دادند. پارس‌ها بعد از آن بر مادها غلبه یافتند و با گسترش دوباره دولت خود، توسط کوروش یکی از بزرگ‌ترین قلمروهای فرمانروایی دنیای باستان را تحت نام هخامنشیان پایه‌گذاری کردند.

بر اساس سنگ نبشته‌های بیستون (کرمانشاه)، نقش رستم (فارس) و تخت جمشید (فارس)، سرزمین‌های زیر پرچم این دولت شامل: ماد، ایلام، پارت، بابل، آشور، لیدیه (ارمنستان و ترکیه کنونی)، فنیقیه (سوریه و لبنان کنونی)، مصر، حبشه، لیبی، ارمنستان، جزایر یونانی نشین کرانه‌های دریای سیاه، مدیترانه و اژه، بلخ، کابل، هند، سکائییه و خوارزم و عربستان می‌شد.

آنچه ویژگی کلی هنر هخامنشی را در بر می‌گیرد، توجه به معماری متقارن و عظمت‌گرایی در آن، گرایش به نقش و نگاره‌های جانوری، توجه و احترام به شخصیت والای انسانی است. آنها توانستند با تلفیق عناصر بومی و عناصر ملل وابسته و با به‌کارگیری مصالح و اندازه‌های مناسب، نگرشی آرمانی، عظمت‌گرا و بدون خشونت را به تحقق رسانند. هنر هخامنشی با به‌کارگیری همزمان شیوه‌های طبیعت‌گرایی (در ترسیم گل و گیاه و جانور) و تجریدگرایی^۱ (پرنندگان خیالی و مظاهر مقدس^۲) به نوعی صراحت، سادگی، ظرافت، دقت و تعادل در بیان هنری خود دست یافته که منطبق بر آن حکمفرما بود. گستره وسیع قلمرو هخامنشی زمینه‌تأثیر و تعامل هنری میان ایران و سرزمین‌های تابعه را پدید آورد. هنرمندان هخامنشی با تأکید بر دستاوردهای بومی، ایجاد وحدت و هماهنگی میان همه این هنرها، نوعی هنر فاخر، متناسب با ذوق ایرانی را پدید آوردند که از هویتی ملی برخوردار بود. سهم ایرانی در شکل‌گیری هنر هخامنشی را بایستی در ترکیب کردن، ظرافت بخشیدن، تناسب دادن و عظمت بخشیدن به مجموعه این هنرها دانست.

با نگاهی به تاریخ هنر ایران شاید بتوان گفت عالی‌ترین تجلی هنری به معنی حقیقی در معماری بیان شده است. مهم‌ترین بناهای این دوره را کاخ‌های عظیم و باشکوه تشکیل داده است و از معابد در آن اثری نیست. زیرا هخامنشیان در مکان‌های بلند و زیر سقف آسمان به عبادت می‌پرداختند و ساخت معابد با باور آنها هماهنگ نبوده است. از اولین آثار معماری این عهد می‌توان به مجموعه پاسارگاد (اولین پایتخت هخامنشی) و کاخ آپادانا در شوش (دومین پایتخت هخامنشی) اشاره کرد (شکل ۱-۵). مجموعه پاسارگاد شامل دژ دفاعی، باغی بزرگ، کاخ کوروش، کاخ مسکونی، دروازه‌ایی که گمان می‌رود دو گاو بالدار آن را محافظت می‌کرده و مقبره کوروش، بوده است (شکل ۲-۵). مقبره کوروش که از نمونه‌های پابرجای این مجموعه است؛ ساختمانی چند پله شبیه معبد

۱- تجریدگرایی: (انتزاع‌گرایی) Abstractionism نوعی اجرای هنری بدون تقلید از طبیعت و دنیای واقعی را گویند.

۲- مظاهر مقدس: به مجموعه‌ای از علائم و آثاری گفته می‌شود که جنبه مقدس دارد.

شکل ۱-۵-الف - کاخ آپادانای (کنونی)

شکل ۱-۵-ب - کاخ آپادانا، شوش، دوره هخامنشی (طرح بازسازی شده)

شکل ۲-۵-الف - محوطه تاریخی پاسارگاد

▲ شکل ۲-۵-ب - محوطه تاریخی پاسارگاد، دوره هخامنشی (طرح بازسازی شده)

چغازنبیل است که سقفی شیب‌دار دارد (شکل ۳-۵). اما باید اشاره کرد که مهم‌ترین معماری عصر هخامنشی، بنای تخت جمشید یا پارسه است. این بنا در دامنه کوه رحمت و مشرف بر جلگه وسیع مروذشت در فارس ساخته شده و به نظر می‌رسد کاخی تشریفاتی برای اجرای مراسم آئینی و جشن‌های این عهد بوده است. بنای تخت جمشید شامل کاخ‌ها و تالارهای ستون‌دار و بناهای متعدد بر صفا‌ای بلند است. ورودی آنرا پلکان‌های وسیعی می‌سازد که شمار آنها در هر طرف به ۱۱۰ عدد می‌رسد. این پلکان‌ها، تزئیناتی شامل سه ردیف سربازان پارسی و مادی، سربازان جاویدان و نمایندگان ۲۸ ملل تابعه در حال ارائه هدایا می‌باشند.

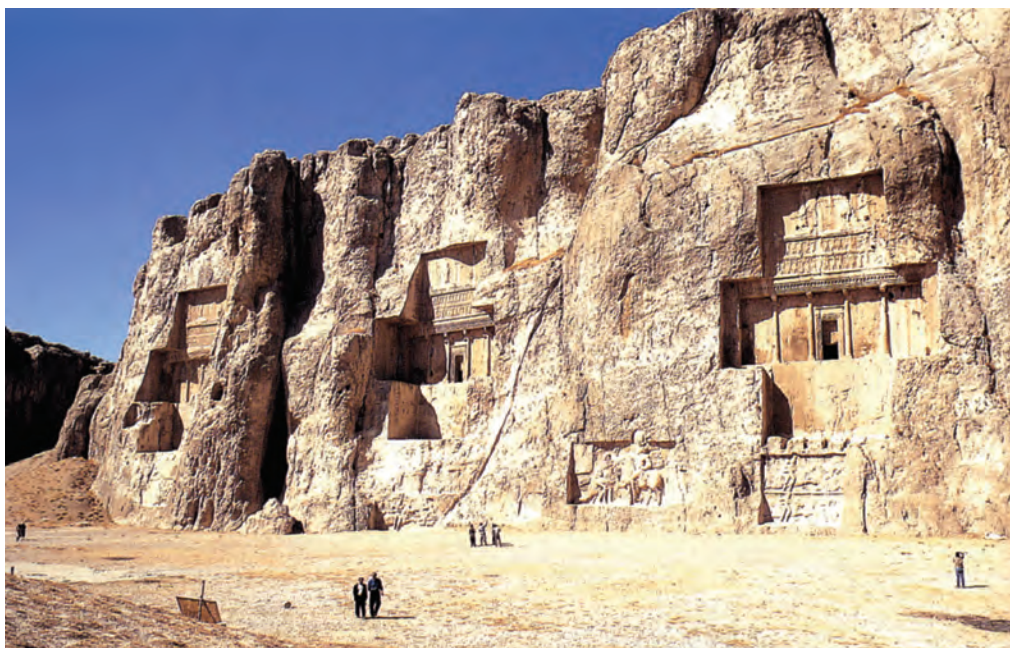
▲ شکل ۳-۵ - مقبره کوروش، پاسارگاد، دوره هخامنشی، سده ۵ پ.م

بناهای موجود در این مجموعه شامل کاخ آپادانا، دروازه و تالار خشایارشا، کاخ داریوش (تجر) یا تالار آئینه، کاخ اردشیر، تالار ورودی، تالار دو دروازه، تالار شورا و تالار هدیش^۲ است (شکل ۴-۵). افزون بر این‌ها یکی از نمونه‌های معماری این عهد یعنی آرامگاه صخره‌ای نقش رستم در نزدیکی این مجموعه است که آرامگاه‌های داریوش اول، خشایارشا و اردشیر در آن قرار دارد (شکل ۵-۵).

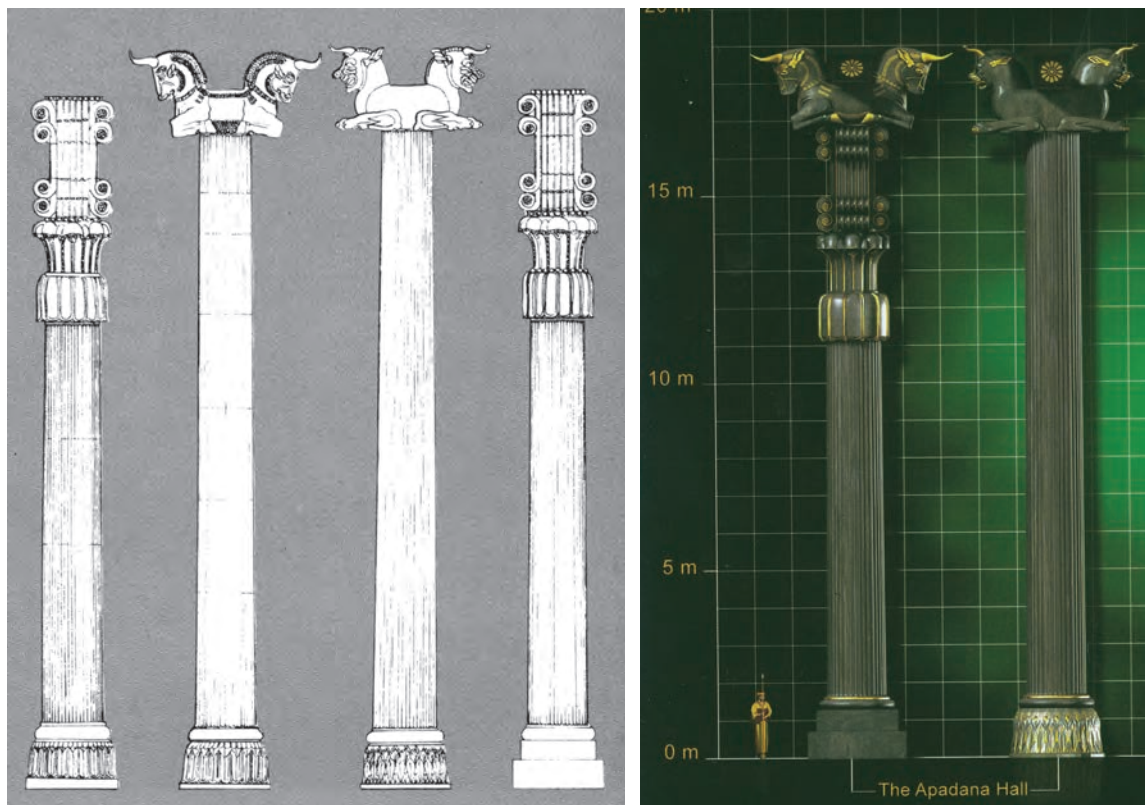
▲ شکل ۴-۵ - محوطه تاریخی تخت جمشید

شکل ۵-۵ - نقش رستم، فارس، دوره هخامنشی (از راست به چپ مقبره داریوش اول، خشایارشا و اردشیر) ◀

۱- تجر: به معنای کاخ زمستانی، نام کاخ داریوش در مجموعه پارسه (تخت جمشید) است.
 ۲- هدیش (هَدِش): نام کاخ کوچک خشایارشا در مجموعه پارسه (تخت جمشید) می‌باشد.

ویژگی شاخص معماری هخامنشی در مقایسه با دیگر تمدن‌ها و سرزمین‌های همجوار، کاربرد ستون است. این ستون‌ها که با ارتفاع و تعداد زیاد در کاخ‌های پارسه نیز به کار رفته بود دارای سرستون‌هایی به شکل نیم‌تنه‌های متقارن با پاهای جمع شده از حیوانات پشت کرده به یکدیگر است. نمونه مشابه آن‌را در نقوش جام‌های زیویه نیز می‌توان مشاهده کرد. همه نمونه‌های سرستون در تخت جمشید را می‌توان به چهار نوع ۱- گاو، ۲- شیر، ۳- حیوانات تلفیقی و ۴- لاماسو^۱ (گاو بالدار با سر انسان) تقسیم کرد (شکل ۵-۶).

▲ شکل ۵-۶- طرح سرستون‌های دوره هخامنشی

در تزیینات این کاخ‌ها عنصر رنگ نقش مهمی داشته به گونه‌ای که ستون‌ها، سقف‌ها و نقوش برجسته بر روی دیوارها رنگ می‌شدند و حتی در برخی جاها به عنوان تزئین از روکش‌هایی از جنس مفرغ، طلا و لاجورد استفاده می‌کردند (شکل ۵-۷). اهمیتی که هخامنشیان برای تزیینات قائل بودند باعث رشد و شکوفایی هنر حجاری و نقش برجسته شد. نمونه برجسته آن، حجاری دیوار پلکان منتهی به کاخ آپادانا (پلکان شرقی) به طول ۹۳ متر است. این اثر صحنه حمله شیر به گاو را نشان می‌دهد که آن‌را نمادی از اعتدال شب و روز یا گردش فصول و یا پیروزی دانسته‌اند (شکل ۵-۸). جلوه دیگر حجاری هخامنشی در نمایش حرکات و شیوه قرار گرفتن انسان‌هاست که همچون عباراتی منظوم و موزون جلوه می‌کنند. نظمی تکرار شده در پیکره‌ها که نسبت به نقش

۱- لاماسو (Lamasu) پیکره‌های غول‌آسای سنگی بر دروازه ورودی (کاخ خنساپارشا) با سر انسان، بدن گاو و دارای بال را گویند.

حيوانات از تحرک کمتری برخوردارند و به شیوه معمول آن دوره به حالت نیمرخ حجاری شده‌اند (شکل ۹-۵).

شکل ۷-۵- نمای درونی کاخ آپادانای هخامنشیان (طرح بازسازی شده)

شکل ۸-۵- نقش برجسته، تخت جمشید، سده ۵ پ. م.

▲ شکل ۹-۵- نقش برجسته سربازها، تخت جمشید، سده ۵ پ. م

از دیگر نمونه‌های شاخص حجاری در این عصر که شاید اولین نمونه‌ی این عهد نیز باشد، پایه ستون سنگی باقی‌مانده در مجموعه پاسارگاد است. بر روی این پایه ستون نقش برجسته‌ای به شکل انسان بالدار (چهار بال) در لباسی ایلامی و با تاجی شاخ‌مانند (دو شاخ) حجاری شده است. کتیبه‌ی بالای آن هویت این شخصیت را کوروش هخامنشی معرفی می‌کند (شکل ۱۰-۵).

وجود کتیبه‌های میخی به سه زبان پارسی باستان، ایلامی و بابلی در گنج‌نامه عباس آباد همدان (شکل ۱۱-۵) و نقش برجسته بیستون در کرمانشاه (شکل ۱۲-۵) از جلوه‌های توجه به خط و نوشتار در فرهنگ هخامنشی است. خط میخی پارسی خطی زیبا، ساده و شیوا و شامل ۴۲ حرف می‌باشد.

▶ شکل ۱۰-۵- نقش برجسته، فرشته بالدار، پاسارگاد، دوره هخامنشی

▲ شکل ۱۱-۵- کتیبه خطی، گنج نامه، عباس آباد همدان، دوره هخامنشی

▲ شکل ۱۲-۵- نقش برجسته سنگی، بیستون، کرمانشاه، دوره هخامنشی

توجه زیاد به تزئین بخش‌های خارجی بناها در این عصر موجب شد که به پیکره‌سازی کمتر توجه شود. اما با این وجود تعداد معدودی پیکره به دست آمده که از این میان می‌توان به پیکره سنگ یا شیر ساخته شده از مرمر سیاه (شکل ۱۳-۵) و سردیس‌هایی از یکی از بزرگان هخامنشی اشاره کرد (شکل ۱۴-۵).

▲ شکل ۱۴-۵- سردیس شاهزاده هخامنشی، تخت جمشید، دوره هخامنشی

▲ شکل ۱۳-۵- پیکره شیرسنگی، دوره هخامنشی

از دیگر صنایع و هنرهای عصر هخامنشی ساخت مهر و حکاکی است که بیشتر بر روی سنگ‌های قیمتی اجرا شده‌اند. این مهرها از نظر هنری دارای ویژگی‌های منحصر به فرد در ترکیب‌بندی، ظرافت و مفهوم‌گرایی است. مهرهای این عهد به سه گونه استوانه‌ای، مسطح و حلقه‌ای (انگشتی) ساخته می‌شدند (شکل ۱۵-۵).

ب

الف

▲ شکل ۱۵-۵- مهر استوانه‌ای و طرح آن، دوره هخامنشی

در فلزکاری‌های این عهد باید به نمونه‌های شاخصی به نام جام‌های شاخی (تکوک^۱) اشاره کرد که از جنس طلا و ترکیبی از نقوش جانوری ساخته می‌شدند (شکل ۱۶-۵).

۱- تکوک (جام شاخی): (Rhyton) ظروف و جامی به شکل شاخ و یا سرو شاخ جانوران را تکوک می‌نامند.

▲ شکل ۱۶-۵- جام جانوری (تکوک) طلایی، دوره هخامنشی

نمونه‌های دیگر شامل سکه‌هایی از جنس طلا با نام‌های «دریک^۱» و «سیکیل» یا «شیکل» (شکل ۱۷-۵) و همچنین اشیایی از جنس مفرغ و نقره بود که با شیوه و تزئیناتی خاص ساخته می‌شد. بز بالدار نقره‌ای با تزئینات طلایی از نمونه‌های ویژه این دوران است (شکل ۱۸-۵).

در این دوره علاوه بر تداوم سنت‌های سفالگری، ساخت ظروف ساده با تزئینات خطی کنده‌کاری، ظروفی به شکل ساغرهای جانورسان همانند ظروف فلزی (تکوک) متداول شد. معتبرترین سفالینه‌های این عهد از مناطق فارس، خوزستان و همدان به دست آمده است.

▲ شکل ۱۸-۵- ظرف فلزی با دسته، دوره هخامنشی، سده ۵ و ۶ پ.م

▲ شکل ۱۷-۵- سکه، دوره هخامنشی

۱- دریک (سیکل، شیکل): واحد پول (سکه‌های طلایی) در دوره هخامنشی است.

استفاده از لعاب برای پوشش و تزئین ظروف سفالی و آجرها در این دوره متداول بوده است. از این میان آجرهای لعابدار کاخ‌ها شامل نقوش انسانی و حیوانی می‌شد که به جزئیاتی چون جنس و نقش لباس‌ها در آن توجه شده است (شکل ۱۹-۵).

هنر و صنعت بافندگی در عصر هخامنشی توسعه و رونق بسیاری داشته و منسوجات این دوره سرمایه تجارتهی ارزشمندی در تبادلات اقتصادی هخامنشیان با همسایگان بوده است. دلیل این ادعا وجود بافته‌ها و اشیاء هنری این عصر در نواحی مختلف است. از جمله این آثار قدیمی‌ترین قالی جهان موسوم به قالی بازیگر در سرزمین آلتایی سیبری است (شکل ۲۰-۵) که نمود هنر هخامنشی در آن آشکار است. همچنین در منابع تاریخی آمده که کاخ‌های هخامنشی با پرده‌های زیبا و رنگارنگ مزین می‌شده است.

▲ شکل ۱۹-۵- آجر لعابدار، کاخ آپادانا، شوش، دوره هخامنشی

▲ شکل ۲۰-۵- قالی، بازیگر، جنوب سیبری، دوره هخامنشی

گستره فرهنگ هخامنشی به دلیل وجود نگرش‌های آیینی و مذهبی توانست زمینه‌های پیدایش و تکامل نمایش را ایجاد کند. در این نمایش‌ها، رنگ کردن بدن، استفاده از صورتک‌ها و پوشیدن لباس‌های مبدل معمول بود. از اسناد تاریخی چنین برمی‌آید که در همدان و کرمان تماشاخانه‌هایی در این دوره وجود داشته است. همچنین در میان سپاهیان به هنگام جشن‌ها و حمله‌های نظامی سرودهای خاصی خوانده می‌شد و نوعی موسیقی ویژه جنگ رایج بود. این موسیقی با بوق، شیپور و طبل نواخته می‌شد و با سرودهایی همراه بود. افزون بر این نوعی موسیقی مذهبی در هنگام عبادت در سرودها و مناجات نیز در این دوره اجرا می‌شده است.

در انتها باید اشاره کرد که گستره فرهنگی هخامنشی در طول دوران شکل‌گیری، اوج و افول آن تا به امروز، تجلی‌گاه میراث شکوهمندی است که مایه افتخار و اوج‌گیری فرهنگ ایرانی بوده و هست. هنر این دوره همواره الگویی بود که در دوره‌های بعد از هخامنشی از آن تبعیت گردیده و با وجود سقوط این فرمانروایی گسترده میراث فرهنگی و هنری آنان پایدار ماند.

گاه‌نگار درس پنجم

دوره تاریخی (باستان): هخامنشی
سده ششم تا چهارم پ.م
۳۳۱-۵۵۰ پ.م
هنرها: معماری (کاخ‌سازی و آرامگاه‌سازی)، حجاری (ستون‌سازی، نقش برجسته، کتیبه‌نگاری و پیکره‌سازی)، مهرسازی، فلزکاری، ضرب سکه، آجر لعاب‌دار، بافندگی، موسیقی
مناطق: بیستون، نقش رستم، تخت جمشید (پارسه)، پاسارگاد، شوش، همدان و ...

پرسش

- ۱- گستره قلمرو دولت هخامنشی را بیان کنید.
- ۲- ویژگی‌های شاخص هنر هخامنشی را بیان کنید.
- ۳- سهم ایرانی در شکل‌گیری هنر هخامنشی چه بود؟
- ۴- عالی‌ترین تجلی هنر در گستره وسیع تاریخ هنر ایران در چه قالبی ظهور یافته است؟
- ۵- آیا از دوران هخامنشی آثاری از ساخت معابد می‌توان دید؟ توضیح دهید.
- ۶- مهم‌ترین بناهای معماری عصر هخامنشی کدام‌اند؟ مثال بزنید.
- ۷- ویژگی شاخص معماری هخامنشی چیست؟ انواع آن را معرفی کنید.

- ۸- ویژگی‌های بنای پارسه را توضیح دهید.
- ۹- رشد حجاری و نقش برجسته در عصر هخامنشی به چه دلیل بود؟
- ۱۰- ویژگی‌های نقش برجسته پلکان شرقی کاخ آپادانا را توضیح دهید.
- ۱۱- جلوه‌های توجه به خط و نوشتار در فرهنگ هخامنشی را با ذکر مثال بیان کنید.

- ۱۲- نمونه‌های شاخص در فلزکاری عصر هخامنشی کدامند؟
- ۱۳- سفالگری عصر هخامنشی را توضیح دهید.
- ۱۴- مصادیق بارز هنر نساجی و بافندگی عصر هخامنشی را ذکر کنید.
- ۱۵- هنر نمایش در عصر هخامنشی در چه وضعیتی قرار داشت؟
- ۱۶- مصادیق وجود موسیقی در عصر هخامنشی را بیان کنید.
- ۱۷- با توجه به تصویر گزینه مناسب برای جای خالی در جمله را انتخاب کنید.

جام شاخی (تکوک) مربوط به دوره می باشد.

- الف) هخامنشی
ب) اشکانی
ج) ساسانی
د) ماد

- ۱۸- مهرهای رایج در دوره هخامنشی به چه اشکالی رایج بوده است؟
- الف) حلقه‌ای
ب) مسطح
ج) استوانه‌ای
د) هر سه مورد

هنر و تمدن اشکانی

- اهداف رفتاری : از هنرجو انتظار می‌رود پس از پایان این درس بتواند :
- ۱- ظهور دولت اشکانی را توضیح دهد.
 - ۲- مشخصات خط و زبان در عصر اشکانی را بیان کند.
 - ۳- دوره‌های هنری در عصر اشکانی را توضیح دهد.
 - ۴- بنیادهای شرقی هنر عصر اشکانی را بیان کند.
 - ۵- میراث هنری و مهم‌ترین دستاوردهای هنری دوره اشکانی را بیان کند.
 - ۶- معماری در عصر اشکانی را توضیح دهد.
 - ۷- آثار مهم فلزکاری در عصر اشکانی را شرح دهد.
 - ۸- نمودهای سفالگری در عصر اشکانی را توضیح دهد.
 - ۹- نقاشی دیواری در عهد اشکانی را توضیح دهد.
 - ۱۰- شواهد وجود نمایش در عهد اشکانی را توضیح دهد.
 - ۱۱- شواهد وجود موسیقی در عصر اشکانی را بیان کند.

هنر و تمدن اشکانی

در دوره‌ای از تاریخ این سرزمین یعنی در حدود سده سوم پ.م، دوران افول و تشکیل دولت‌های محلی با گرایش‌های یونانی سپری شد. پارت‌ها که از اقوام آریایی ساکن در شمال شرقی ایران بودند با تکیه بر روحیه جنگجویی و شجاعت خود و نیز مهارتشان در سوارکاری و تیراندازی به تدریج بر مناطق هم‌جوار خود حاکم شدند. آنها حکومت خود را تثبیت کردند و یکی از بزرگ‌ترین قلمروهای فرمانروایی جهان را به مدت ۵۰۰ سال تحت نام اولین حاکم اشکانی اداره کردند. آنان به دلیل متصرفات گسترده‌شان سه پایتخت داشتند که به ترتیب شامل نیسا^۱ (در عشق‌آباد ترکمنستان)، صد دروازه یا (قوس^۲) (در جنوب دامغان) و تیسفون (در عراق) می‌شد. زبان رایج آنان پهلوی اشکانی بود اما برای تجارت و روابط سیاسی از زبان یونانی استفاده می‌کردند. این امر خود از یک سو موجب تثبیت حکومت اشکانیان می‌شد و از جهت دیگر باعث نفوذ آیین مهرپرستی در تمدن یونان و روم گردید. اشکانیان به توسعه راه‌های قلمرو خود و امنیت و تجارت در این مناطق همت گماشتند. پس از اقتدار کامل در حدود سیصد سال در حفظ سنت‌های ایران تلاش کردند. از حدود نیم سده اول میلادی، در رسم الخط ایرانی، زبان پهلوی را جایگزین حروف یونانی کردند. این زمان نفوذ گرایش‌های یونانی که اشکانیان به دلیل ملاحظات سیاسی با آن تعارضی نداشتند، به تدریج در منطقه روبه زوال رفت. در نیمه دوم سده دوم میلادی تجارت جاده ابریشم در قلمرو وسیع اشکانی رونق یافت که این امر موجب تقویت تبادلات هنری و تعامل هنر به‌ویژه در مسیر جاده ابریشم گردید. از مهم‌ترین شهرهای اشکانی می‌توان به شیز (تخت سلیمان)، داراب‌گرد، فیروزآباد، هاترا^۳ در میان رودان شمالی و نیسا اشاره کرد.

اشکانیان به دلیل برخورداری از روحیه‌ای نظامی، تأکید زیادی بر هنر نداشتند. اما با کاوش‌های به‌عمل آمده از نیسا و دورا اروپوس^۴ (سوریه در کنار رود فرات) آثار مهمی از اشکانیان به‌دست آمده که پژوهشگران آنها را به سه گروه مشخص تقسیم می‌کنند:

اول آنهایی که از آثار پیشین شرقی، ایرانی و یونانی اقتباس و تقلید شده‌اند.

دوم - هنر اشکانی که اوج هنر تلفیقی عناصر پیشین با ویژگی فرهنگی و هنری در سده اول پ.م و بعد از آن به‌شمار می‌رود.

سوم - هنر دوره انحطاط که شامل آثار سده دوم میلادی تا پایان عهد اشکانی هستند. هرچند که این حکومت طولانی‌ترین دوران حکومتی ایران را تشکیل می‌دهد اما آثار پراکنده و شاید کشف نشده‌ای این عصر موجب شده تا تصویر درستی از هنر این دوره نداشته باشیم. از همین آثار اندک می‌توان میراث هنری اشکانیان شامل گردش نرم و آزاد خطوط و نقش‌های تخیلی را

۱- نیسا: (Nisa) نخستین پایتخت اشکانی (نزدیک عشق‌آباد کنونی در ترکمنستان) است.

۲- قوس (کوس): (صد دروازه) ناحیه مرکزی باستانی در استان سمنان را گویند.

۳- هاترا: (Hatra) (الحضر) شهری در بخش شمالی میان رودان (بین‌النهرین) می‌باشد.

۴- دورا اروپوس: (Dura - Europos) شهری در سوریه نزدیک فرات که در سال ۲۸۰ پ.م بنا شد و در سده اول میلادی به

صرف اشکانیان درآمد.

مشاهده کرد. ویژگی‌هایی که پایه‌های هنر عالی دوره ساسانی را بنا نهادند و همچنان در هنر ایران جاری هستند.

برخلاف آنچه که برخی هنر اشکانی را الهام گرفته از هنر یونانی می‌دانند؛ هنر اشکانی ریشه در هنر مشرق زمین دارد. چرا که طرح‌ها و مایه‌های آئینی و روحانی، علاقه به ظرافت و ریزه‌کاری و پرداختن به جزئیات و تزئین و شیوه نمایش روبه‌رو نگاری که از ویژگی‌های هنر اشکانی است، منبع شرقی دارد. افزون بر این، موضوعات رایج در آثار هنری این دوره از جمله پیکره‌های انسانی، تقدیم نذورات، مراسم جشن، شکار، قربانی و سوارکاری دلیل دیگری بر این مدعا است (شکل ۱-۶).

مهم‌ترین دستاورد هنر اشکانی را می‌توان معماری و شهرسازی به‌ویژه شهرسازی دایره‌ای و ابداع ایوان، گنبد، قوس و طاق گهواره‌ای به‌شمار آورد. در این دوره تالارهای ستون‌دار عصر هخامنشی اهمیت خود را از دست می‌دهند و به‌منظور دستیابی به فضاهایی بزرگ، در ایوان‌ها ستون‌ها به‌صورت تزئینی (شبه ستون) به‌کار می‌روند و کاربرد اصلی خود را از دست می‌دهند. حیاط‌های باز مرکزی و ایوان‌های کم‌عرض از ویژگی بناهای این دوره است که بعدها الگوی ساخت بناهای چهار ایوانی عصر اسلامی قرار می‌گیرند. بناهای دوره اشکانی بیشتر در نمای بیرونی با روش یونانی آراسته می‌شد اما در بخش داخلی شیوه‌ای شرقی و ایرانی داشت و این نکته ماهیتی تلفیقی به معماری این آثار می‌داد (شکل ۲-۶).

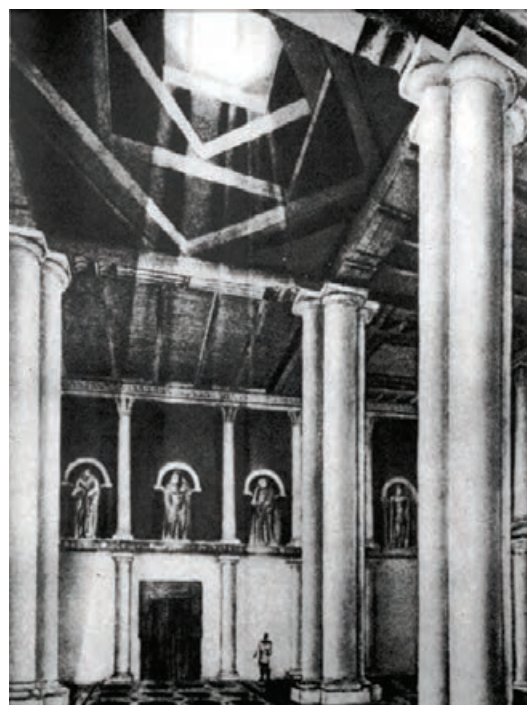
علاوه بر کاخ‌هایی مانند کاخ نسیسا، و کاخ و عمارت کوه خواجه، از دیگر بناهای این عصر می‌توان به معبد خورشید در هاترا اشاره کرد (شکل ۳-۶).

▲ شکل ۱-۶- نقش برجسته فلزی، طرح اسب سوار، دوره اشکانی

▲ شکل ۳-۶- کاخ اشکانی، هاترا (الحضر)، عراق، سده دوم میلادی

▲ شکل ۲-۶- طرح نمای کاخ نسیسا، عشق‌آباد، سده ۲-۳ پ.م

تزئینات بناهای اشکانی شامل نقش برجسته و حجاری، گچ‌بری و نقاشی بوده که از این میان می‌توان به نقوش برجسته تنگ سروک (شکل ۶-۴)، گچ‌بری‌ها و نقاشی‌های کوه خواجه (شکل ۶-۵) و حجاری و مجسمه‌سازی پالمیر (شکل ۶-۶)، اشاره کرد.

▲ شکل ۶-۴- نقش برجسته، تنگ سروک، نزدیک بهبهان، حدود سال ۲۰۰ میلادی

▲ شکل ۶-۶- نقش برجسته، پالمیر، سوریه، مقبره زیرزمینی، ۲۲۰ میلادی

▲ شکل ۶-۵- نقاشی دیواری، کوه خواجه، سیستان، دوره اشکانی

ظروف فلزی عصر اشکانی نیز با شیوه‌ای تلفیقی ساخته شده به گونه‌ای که شکل جام‌ها و ساغرها از تکوک‌های هخامنشی تقلید شده اما تزئینات آنها به شیوه یونانی بوده و با عناصر هنر اشکانی کامل شده است (شکل ۶-۷). همچنین فنون فلزکاری عصر اشکانی در ابعادی گسترده‌تر را می‌توان در ساخت پیکره‌های مفرغی که همزمان با پیکره‌های سنگی رواج داشته ملاحظه کرد (شکل ۶-۸).

▲ شکل ۸-۶- پیکره مفرغی، منطقه شمی، خوزستان، سده ۲ میلادی

▲ شکل ۷-۶- جام عاجی، نسای باستانی (عشق آباد)، سده ۲ پ.م

این پیکره‌ها نشان از توانایی فن ریخته‌گری و مهارت هنرمندان مفرغ کار اشکانی دارد و دقت بالای آنها در واقع‌نمایی در چهره و پوشاک را نشان می‌دهد. یکی از عوامل رشد فلزکاری در این عصر ضرب سکه و نیاز به جواهرات و تزئینات لباس بود که مهارت خاصی در ساخت آنها به کار می‌رفت (شکل ۹-۶ الف و ب).

▲ شکل ۹-۶- ب- جواهرات، هنر اشکانی

▲ شکل ۹-۶- الف- سکه اشکانی

سفالینه‌های اشکانی به دلیل کاربرد روزمره و استفاده مردم عادی کمتر جنبه هنری داشت. مهم‌ترین آثار سفالگری این عهد تابوت‌های سفالینی است که با تصاویر و نقوش مختلف خطی

کنده کاری، تزئین و سپس با لعاب پوشش یافته است (شکل ۱۰-۶).

▲ شکل ۱۰-۶- تابوت سفالین، دوره اشکانی

دوره اشکانی تجلی نقاشی دیواری است که توانست نقش مهمی در تزئینات معماری این عهد ایفا کند. مهم‌ترین مراکز این هنر کوه خواجه در سیستان و منطقه دورا و رپوس در سوریه کنونی بوده‌اند. این نقاشی‌ها دارای طرح‌هایی ساده و تزئینی، نقش گیاهان، جانوران و انسان همراه با حرکت‌های آزاد را دربر می‌گیرد. این طرح‌ها با استفاده از رنگ‌های تخت و خطوط کناره‌های سیاه (قلم‌گیری) و نقوش خاص ایرانی چون گل نیلوفر، برگ کنگر، نقش نخلچه و ... اجرا شده‌اند. اشکانیان علاقه خاصی به نمایش و موسیقی از خود نشان می‌دادند به گونه‌ای که حتی تراژدی‌های اورپید^۲ (نمایشنامه‌نویس یونانی) در تیسفون اجرا می‌شده است. در کاخ هاترا نقاب‌های نمایشی همراه با نقوش تزئینی به دست آمده که هر یک از آنها نمایشگر شخصیت‌های نمایشی آن روزگار بوده‌اند (شکل ۱۱-۶). در این عصر همچنین ادبیات حماسی و پهلوانی رشد کرد که معروف‌ترین اثر به یادگار مانده از آن کتاب «خدای نامه» است که بعدها مایه اصلی شاهنامه فردوسی گردید.

علاقه به نظامی‌گری یکی از دلایل علاقه اشکانیان به موسیقی بود. آنان برای برانگیختن سربازان در میدان جنگ از سازهایی شبیه شیپور، کرنا، سنج‌های برنجی و دهل‌های چرمی که گرداگرد آن را زنگوله‌هایی آویخته بودند استفاده می‌کردند. آنها به غیر از مراسم جنگ در جشن‌ها و مجالس سازهای بادی به همراه نی و سنتور می‌نواختند و نوازندگان و خوانندگان آنها به «گوسان»^۳ معروف بوده‌اند.

هنر اشکانی میراثی است که همراه با دیگر جنبه‌های فرهنگی این عصر به دوره‌های بعد به‌ویژه ساسانیان انتقال یافت و توانست با شکوه و عظمت هنر ساسانی فراگیرتر شود. لازم به ذکر است هنر اشکانی علاوه بر عصر ساسانی بر هنر هند و بیزانس نیز تأثیر مستقیم داشته و توسط آنها ادامه یافت.

▲ شکل ۱۱-۶- پیکره سنگی، الحضر (هاترا)، عراق، سده ۲ میلادی

۱- تراژدی : (Tragedy) نوعی نمایش و گونه ادبی به شکل غم‌نامه که بار عاطفی فراوان دارد.
۲- اورپید : (Oripid) نام نمایشنامه‌نویس یونانی در دوره کلاسیک است.
۳- گوسان : (Gwsan) kusan واژه‌ای اشکانی-سامانی به معنای موسیقی‌دان یا خنیاگر است.

گاه نگار درس ششم

دوره تاریخی (باستان): اشکانی
سده سوم پ.م تا سده سوم میلادی
۲۲۴م - ۲۳۸م پ.م
هنرها: معماری و شهرسازی، گنبدسازی، تزیینات معماری (حجاری، گچ‌بری، نقاشی) پیکره‌سازی، فلزکاری، ضرب سکه، جواهرسازی، ظروف عاجی، سفالگری، تابوت‌سازی، پوشاک، نمایش، موسیقی، ادبیات حماسی، خط پهلوی
مناطق: شیز (تخت سلیمان)، دارابگرد، فیروزآباد، هاترا (الحضر) نيسا، کوه خواجه (سیستان)، شمی، تنگ سروک، پالمیر

پرسش

- ۱- بعد از دوران افول چگونه حکومت ایران به دست اقوام آریایی افتاد؟
- ۲- پایتخت‌های اشکانیان را نام ببرید.
- ۳- خط و زبان‌های رایج در عصر اشکانی را نام برده و بازتاب آن بر جامعه آن عصر را توضیح دهید.
- ۴- تأثیر جاده ابریشم بر هنر اشکانی را توضیح دهید.
- ۵- هنر دوره اشکانی را به چند گروه می‌توان تقسیم کرد؟ توضیح دهید.
- ۶- ویژگی‌های کلی میراث هنری اشکانیان را بیان کنید.
- ۷- ریشه‌های هنر اشکانی را در کجا باید جستجو کرد؟ توضیح دهید.
- ۸- مهم‌ترین دستاوردهای هنری عصر اشکانی را بیان کنید.
- ۹- شاخص‌های معماری در عصر اشکانی را توضیح دهید.
- ۱۰- آثار به‌جا مانده از فلزکاری عصر اشکانی را بیان کنید.
- ۱۱- انواع سفالینه‌های رایج در عصر اشکانی را توضیح دهید.
- ۱۲- جایگاه نقاشی دیواری در عصر اشکانی را بیان کرده و نمونه‌هایی از آن ذکر کنید.
- ۱۳- وضعیت نمایش در عهد اشکانی را شرح دهید.
- ۱۴- موسیقی در عهد اشکانی چه کاربردهایی داشت و سازهای رایج در آن چه بودند؟

۱۵- این کتاب بعدها مایه اصلی شاهنامه قرار گرفت.

الف) بوستان سعدی

ب) خدای نامه

ج) ورقه و گلشاه

د) هیچ کدام

۱۶- عبارات و کلمات مرتبط با یکدیگر را با خطی به یکدیگر وصل کنید:

برجسته کاری

تنگ سروک

رشد ادبیات حماسی و پهلوانی

مجسمه پالمیر

پیکرتراشی

گوسان

نوازندگان و خوانندگان

خدای نامه

هنر و تمدن ساسانی

اهداف رفتاری : از هنرجو انتظار می‌رود پس از پایان این درس بتواند :

- ۱- چگونگی ظهور و سقوط دولت ساسانی را بیان کند.
- ۲- ویژگی و ماهیت هنر ساسانی را تشریح کند.
- ۳- معماری در عصر ساسانی را توضیح دهد.
- ۴- حجاری و پیکرتراشی در عصر ساسانی را توضیح دهد.
- ۵- بارزترین نموده‌های نقاشی در عصر ساسانی را توضیح دهد.
- ۶- ویژگی پارچه‌های عصر ساسانی را شرح دهد.
- ۷- معروف‌ترین قالی ایرانی در عصر ساسانی را نام ببرد.
- ۸- وضعیت سفالگری در عصر ساسانی را توضیح دهد.
- ۹- نمونه‌های مهم فلزکاری در عصر ساسانی را شرح دهد.
- ۱۰- شاخص‌های موسیقی در عهد ساسانی را توضیح دهد.
- ۱۱- ویژگی‌های هنر نمایش در عصر ساسانی را بیان کند.
- ۱۲- شاخص‌های ادبیات در عصر ساسانی را بیان کند.

هنر و تمدن ساسانی

در سده سوم میلادی گروهی از طوایف ایرانی که در منطقه فارس می‌زیستند، توانستند قدرت سیاسی و مذهبی ایران را به دست آورده و دولت مستقلی بنا نهند. اساس تفکر آنان بر اصالت فرهنگی و هنری گذشته استوار بود و تأکید بر احیای مجدد آن داشتند. آنان به مدد آئین زرتشت و فرهنگ دوران هخامنشی - به عنوان نیروی معنوی و گردآورنده اقوام مختلف ایرانی - توانستند سازمان‌دهی سیاسی، لشکری و مذهبی جدیدی را پدید آورند که بیش از چهارصد سال (۶۵۱-۲۲۶ م.) دوام یافت.

ساسانیان در عصر خود هنری درباری را پدید آوردند که نگرشی مذهبی بر آن حاکم بود. آنان از یک سو دنباله رو سنت‌های کهن هنری ایران، هخامنشیان و پارتیان^۱ بودند و از دیگر سو در مسیر جریان‌های هنری شرق و غرب قرار داشتند. آنها از این میان به هویت و سبک ویژه خود دست یافتند و به جریانی تأثیرگذار و الهام بخش در عصر خود تبدیل شدند که حتی بعدها مورد تقلید قرار گرفت.

ساسانیان سبک معماری اشکانی را دنبال کردند و ضمن ایجاد تحول در این شیوه، به ویژه در ساختن بناهای گنبددار و تالارهای وسیع بدون ستون برتری خود را نسبت به دوره‌های قبل نشان دادند. آنان از نقشه‌های مستطیل شکل برای ساختمان‌سازی استفاده کردند و مصالح اصلی آنها سنگ، قلوه سنگ، گل و خشت بود.

از مهم‌ترین بناهایی که از عصر ساسانیان به جای مانده می‌توان به طاق کسری (ایوان مدائن)، کاخ کیش^۲ و کاخ تیسفون^۳ با گچبری‌های زیبا و کف موزائیک کاری شده اشاره کرد که دارای اهمیت تاریخی می‌باشد (شکل ۱-۷).

▲ شکل ۱-۷-الف - ایوان مدائن (طاق کسری)، نزدیک بغداد، دوره ساسانی

۱- پارتیان: (Parthians) قوم پارت بنیانگذاران سلسله اشکانی که ابتدا ساکن نواحی شمال شرقی ایران (حوزه خراسان، جلگه گرگان تا هرات) بودند.

۲- کاخ کیش: کاخ ساسانی واقع در جزیره کیش است.

۳- کاخ تیسفون: (ایوان مدائن، طاق کسری) واقع در شهر تیسفون نزدیک بغداد که توسط اشکانیان بنا نهاده شد، پایتخت اشکانی و ساسانی بوده است.

▲ شکل ۱-۷-ب - تصویر بازسازی شده ایوان مدائن

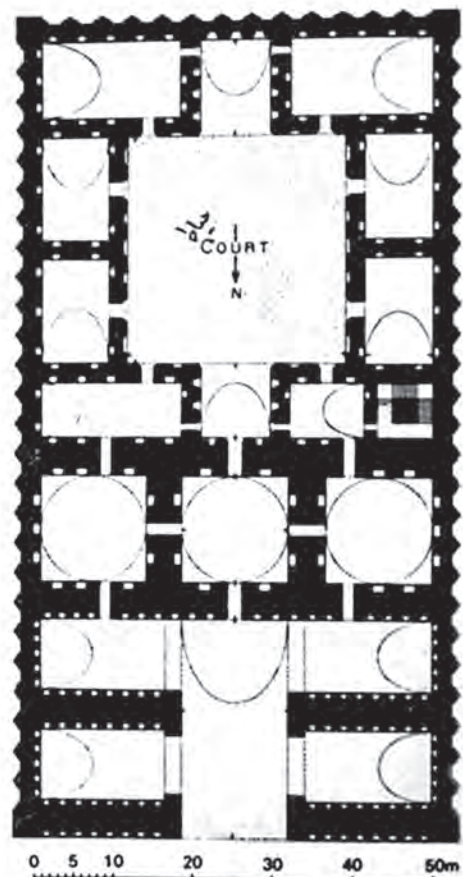
▲ شکل ۲-۷ - الگوی شهرسازی، فیروزآباد، دوره اشکانی - ساسانی، (طرح بازسازی شده)، نیمه نخستین سده سوم میلادی

بسیاری از محققین ابتکارات جدید اصول شهرسازی و معماری، ایجاد پل، کاروانسرا و آتشکده را به ساسانیان نسبت داده‌اند (شکل ۲-۷). همچنین استفاده از گوشواره^۱ در چهار گوش بنا به منظور ایجاد گنبد بود که برای اولین بار در معماری ساسانی یعنی کاخ تیسفون ظاهر شد که بعدها در دوره اسلامی مورد توجه قرار گرفت. نقشه و طرح کاخ بیشاپور به شکل چلیپایی (صلیبی شکل) نیز از ابداعات معماری این دوره است که بنیان اصلی نقشه آتشکده‌ها و زمینه ساز سبک چهار ایوانی^۲ دوره اسلامی می‌شود (شکل ۳-۷ الف و ب).

۱- گوشواره یا سه کُنج: (squinich) اصطلاحی معماری است و به نوعی طاق سه کنجی گفته می‌شود که برای قرار گرفتن گنبد بر روی آن در بنا به کار گرفته می‌شود.
 ۲- چهارایوانی: نوعی نقشه ساختمانی با چهار ایوان در طرفین حیاط مرکزی را چهار ایوانی می‌نامند.

▲ شکل ۳-۷-ب - بيشاپور، منظره هوایی شهر (نیمه دوم سده سوم میلادی)

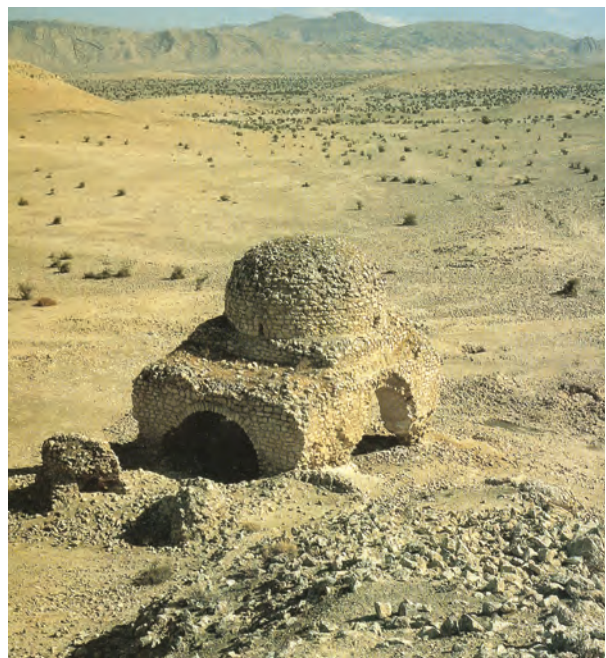
▲ شکل ۳-۷-الف - پلان کاخ بيشاپور نزدیک کازرون (فارس)

آتشگاه و آتشکده، مکان تشریفات مذهبی و نیایشی زردشتیان است که در دوره هخامنشی به شکل فضای آزاد و سرگشاده (آتشگاه) بود. در دوره ساسانی به صورت ساختمانی با چهار ورودی و چهار طاقی و گنبد (آتشکده) ساخته شد (شکل ۴-۷). از مهم ترین این مکان ها، آتشکده آذرفرنبغ^۱ در فارس، آتشکده آذرگشنسب^۲ در آذربایجان و آتشکده آذربرزین مهر^۳ در خراسان است.

۱- آتشکده آذرفرنبغ: آتشکده ای ویژه موبدان در فارس (لازم به ذکر است که در دوره ساسانی مردم به سه طبقه اجتماعی موبدان، جنگاوران و بزرگان تقسیم می شدند).

۲- آتشکده آذرگشنسب: آتشکده ای ویژه جنگاوران بود.

۳- آتشکده آذربرزین مهر: آتشکده ای ویژه بزرگان و کشاورزان بود.

▲ شکل ۴-۷ - آتشکده چهارطاقی، فراشبند (فارس) دوره ساسانی

▲ شکل ۷-۵- موزائیک کاری کف ایوان، بیشاپور، نیمه دوم سده سوم میلادی

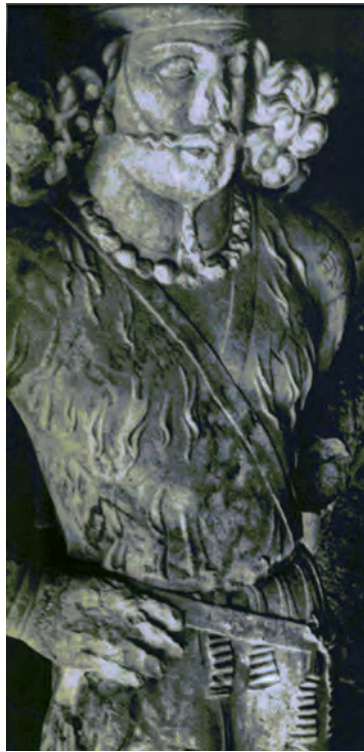
گجبری و موزائیک از تزیینات مهم معماری دوره ساسانی است که با موضوعاتی از جمله طرح‌های گیاهی، پرندگان، جانوران و صحنه‌های انسانی اجرا می‌شده است. این شیوه تزیینات، پوشش مناسبی برای معماری خشن آجری یا قلوه سنگی بوده است (شکل ۷-۵).

در دوره ساسانی همچنین شیوه و سبک جدیدی از حجاری پدید آمد و هنرمندان ساسانی نقش برجسته‌های باشکوه و عظیمی بر روی صخره‌ها بوجود آوردند. بخش عمده این آثار در فارس یعنی مرکز اصلی ساسانی بوجود آمد و طرح آنها شامل صحنه‌های تشریفاتی، اعطای پُست (منصب)، پیروزی و غلبه بر دشمن، شکار و ... بود (شکل ۷-۶). همه این نقش برجسته‌ها دارای ترکیب بندی کاملاً حساب شده در چهار چوب مشخص و متقارن هستند که با نوعی گرایش به واقع‌گرایی، دارای ارزش تاریخی‌اند.

▲ شکل ۷-۶- نقش برجسته پیروزی شاپور بر والرین (امپراتور روم)، نقش رستم، دوره ساسانی

از نمونه‌های خاص پیکرتراشی ساسانی می‌توان به مجسمه شاپور اول با ابعادی سه برابر قامت انسان اشاره کرد که بر ستون سنگی طبیعی در ورودی غاری تراشیده شده است (شکل ۷-۷). بارزترین نمونه‌های نقاشی دوره ساسانی را می‌توان در سنت تصویرسازی مانوی، دیوارنگاری‌ها و روایت‌های نقل شده از آن دوره جستجو کرد. هنر تصویرسازی مانویان در کتاب دینی آنها به نام ارتنگ یا ارژنگ ظهور یافته است. تذهیب کاری‌های این کتاب شامل حاشیه‌های گل و بوته‌ای، طرح‌های هندسی و انتزاعی همراه با نقاشی‌هایی از پیکره‌های انسانی و پرندگان است که زمینه‌ساز سنت کتاب‌آرایی در دوره‌های بعد به‌ویژه دوران اسلامی می‌باشد (شکل ۷-۸).

▲ شکل ۷-۷- پیکره شاپور، تنگ چوگان، بیشاپور، سده سوم میلادی

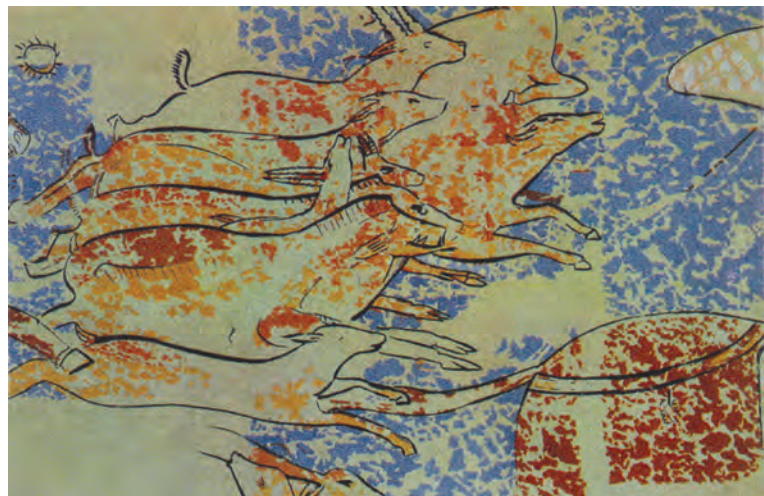
▲ شکل ۷-۸- برگی از ارزنگ، تورفان (جنوب مغولستان)، هنر مانوی، سده سوم هجری

شاخص مهم دیگر نقاشی ساسانی را می‌توان در دیوارنگاری‌های باقیمانده از این عصر مانند کاخ تیسفون، پنج کنت^۱ سمرقند (شکل ۷-۹) و صحنه شکارگاهی شوش مشاهده کرد (شکل ۷-۱۰). افزون بر این‌ها روایات حاکی از آن است که در این عهد نمونه‌های منحصر به فردی از نقاشی در سالنامه‌ها وجود داشته که چهره فرمانروایان ساسانی را در آن به تصویر می‌کشیدند.

۱- پنج کنت: (Pendjikent) مکان تاریخی اقوام سُغدی در نزدیکی سمرقند (تاجیکستان) است.

▲ شکل ۹-۷- پنج کنت، آسیای میانه (تاجیکستان)، ضیافت، سده ۸-۷ میلادی، به تأثیر از هنر ساسانی

▲ شکل ۱۰-۷- صحنه شکارگاهی، شوش، نقاشی دیواری، سده ۴ میلادی، دوره ساسانی

سنت نقاشی ساسانی همچنان پایدار ماند و الهام بخش هنرمندان دوران بعد از خود قرار گرفت که از این میان تأثیر بارز آن را می‌توان در دیوارنگاری‌های کاخ صفوی مشاهده کرد. تولید پارچه در زمان ساسانیان پیشرفت قابل توجهی داشت و کارگاه‌های نساجی در نقاط مختلفی چون بیشاپور، شوشتر و جندی شاپور^۱ دایر شد. جنس، طرح و رنگ در بافته‌های ساسانی شهرتی جهانی داشت و ظرافت و طرح‌های متنوع پارچه‌های زربفت به حدی بود که مورد تقلید دیگر

۱- جندی شاپور: مهم‌ترین مرکز علمی (دانشگاه- کتابخانه- مرکز درمانی و ...) دوره ساسانی در خوزستان (۳۰ کیلومتری شرق شوش)

ملل قرار می‌گرفت. امروزه بسیاری از این منسوجات به صورت پراکنده در موزه‌ها وجود دارد. این پارچه‌ها بیشتر به صورت دو رنگ یا پنج رنگ بافته می‌شد و با تصاویر حیوانات، پرندگان خیالی و واقعی همراه با اشکال دایره و بیضی به شکل مرواریدی تزیین می‌شد (شکل ۷-۱۱). جنس آنها از پشم، ابریشم، پنبه و کتان بوده و با عرض زیاد بافته می‌شدند. از دیگر بافته‌های این عهد می‌توان به قالی

معروف به «بهارستان» یا «چهارفصل» در کاخ تیسفون اشاره کرد. بنا به روایات تاریخی این قالی از ابریشم، گلابتون، تارهای زرین و سیمین به همراه جواهرات رنگارنگ بافته و تزیین شده بود.

▲ شکل ۷-۱۱ ب - پارچه سده ۸ میلادی، حوزه ایران شرقی، دوره ساسانی

▲ شکل ۷-۱۱ الف - پارچه با نقش خروس، سده ۶-۷ میلادی، دوره ساسانی

سفالگری در عهد ساسانی پیشرفت چشمگیری نداشت چرا که توجه اصلی به ظروف فلزی زرین و سیمین بود. این هنر محدود به ساخت ظروفی می‌شد که برای رفع نیاز روزمره مردم عادی بود. از آثار به دست آمده چنین برمی‌آید که سفالگری این عهد ادامه دهنده سنت سفالگری در عهد اشکانی است. تزیینات این سفالینه‌ها متأثر از آثار فلزی و به شکل کنده‌کاری و قالب زنی با نقش‌های گیاهی، هندسی و گاه نوشتاری (به خط پهلوی) بوده‌اند. این ظروف به رنگ‌های آبی و سبز فیروزه‌ای لعاب‌کاری می‌شدند (شکل ۷-۱۲). مهم‌ترین مراکز این سفال‌های کشف شده، بیشاپور، کنگاور، سیراف، تورنگ تپه، تخت سلیمان، کرمان و دشت گرگان بوده است. برخلاف سفال‌گری، شیشه‌سازی در عهد ساسانی رونق بسیاری داشت و شیشه‌سازان ساسانی از مهارت قابل توجهی برخوردار بودند. آنان به‌ویژه در استفاده از تزئینات و تراش شیشه با چرخ شیشه‌بری استاد بوده‌اند (شکل ۷-۱۳).

▲ شکل ۷-۱۲ - سفال ساسانی

▲ شکل ۱۳-۷- کاسه شیشه‌ای تراش خورده دوره ساسانی

ساخت ظروف زرین و سیمین در فلزکاری دوره ساسانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و پیشرفت زیادی در آن صورت گرفته است. این ظروف از نظر شکل، شیوه و نقش قابل بررسی است. شیوه اجرایی این آثار شامل چکش کاری^۱، ریخته‌گری^۲، طلاکوب^۳ و آستر دادن ظروف نقره با ورق طلائی است (شکل ۱۴-۷ الف و ب). از دیگر آثار مهم فلزی در این عهد، سکه‌ها هستند که با

▲ شکل ۱۴-۷- ب- تنگ فلزی، سده ۶-۷ میلادی، دوره ساسانی

▲ شکل ۱۴-۷- الف- ظرف فلزی، سده ۶-۷ میلادی دوره ساسانی

- ۱- چکش کاری : روش شکل دادن ظروف با ضربه‌زدن به وسیله چکش بر ورقه‌های فلزی را چکش کاری می‌نامند.
- ۲- ریخته‌گری : روش ساخت ظروف با استفاده از ذوب کردن فلزات و ریختن آن در قالب را ریخته‌گری می‌گویند.
- ۳- طلاکوب : کوبیدن ورق یا مفتول طلا و نقره بر روی بدنه‌های فلزی از جنس دیگر را طلاکوب می‌گویند.

مهارت فنی و هنری بالایی تولید می‌شدند. بر یک‌روی این سکه‌ها نقش‌هایی از پادشاهان ساسانی و بر روی دیگر، تصویری از بناهای مقدس همراه با عبارتی به خط پهلوی ضرب می‌شد. ظرافت، دقت و برجستگی جزئیات در این آثار به حدی است که باستان‌شناسان آن را یکی از معتبرترین اسناد شناخت هنر ساسانی می‌دانند (شکل ۱۵-۷).

آنچه امروزه به‌عنوان موسیقی ملی ایران شناخته می‌شود ریشه در هنر دوره ساسانی دارد. در این دوره به‌ویژه در عهد خسرو پرویز موسیقی دانان بزرگی حضور داشتند که از این بین باربُد و نکیسا به دلیل انتساب اختراع دستگاه‌های موسیقی ایرانی به آنان، از شهرت بیشتری برخوردارند. آنان موسیقی ایرانی را در قالب هفت نوای خسروانی^۱، سی لحن^۲ و ۳۶۰ دستان^۳ یا آهنگ که بر اساس ایام هفته، ماه و روزهای سال تنظیم شده بود؛ ترتیب دادند.

سازهای شناخته شده دوره ساسانی شامل عود، رُبَاب، چَنگ، سازهای زهی دیگر و چند ساز کوچک ضربی بوده است. سنت موسیقی ایرانی توانست به شکل سینه به سینه به دوره‌های بعد منتقل شود. قدیمی‌ترین سروده بازمانده از روزگاران قدیم، بخشی از اوستا^۴ به نام «گات‌ها»^۵ است که از نظر شعری و موسیقایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

نمایش نیز ریشه در آیین‌ها، جشن‌ها، اساطیر و گونه‌های ادبی دارد. مراسم تشریفاتی در دوره ساسانی دلالت بر وجود نمایش‌های متفاوتی دارد که همراه با اجرای سرودهای مذهبی، در جشن‌ها اجرا می‌شده است. آثار بسیاری از این دوره در قالب نمایش‌های سنتی تا عصر حاضر برجای مانده است که از این میان می‌توان به آیین‌های ستایش، قَوالی^۶، سوگ سیاوش، آتش‌افروزی و خُرده نمایش‌ها اشاره کرد.

همچنین ادبیات ساسانی در کنار آثار دینی و مذهبی رشد کرد. بسیاری از ساختارهای ادبی ساسانی با وجود اوضاع اجتماعی و آسیب‌های دوران همچنان به یادگار مانده است. از نمونه‌های شاخص این عهد می‌توان به اوستا و یادگار زیریران اشاره کرد که گویای افکار فلسفی، دینی و شیوه نگرش مردمان در این عهدند.

در انتهای این عصر، عواملی نظیر تسلط موبدان بر تمامی امور زندگی مردم و نارضایتی آنان از این امر، شورش‌های داخلی و کشتار مانویان و مزدکیان روه گسترش یافت. اختلافات درباری و خاندان سلطنتی، وجود شعارهای رهایی‌بخش، برابری و عدالت بین مردم و همچنین تضعیف قدرت نظامی به دلیل مقاومت‌های طولانی در برابر دشمنان خارجی موجب سقوط ساسانیان شد.

▲ شکل ۱۵-۷. سکه طلایی، دوره ساسانی، سده هفتم میلادی

۱، ۲، ۳- از نوایهای موسیقی ایرانی هستند.

۴- اوستا: کتاب مقدس زرتشتیان است.

۵- گات‌ها: سرودهای مذهبی موجود در کتاب اوستا هستند.

۶- قوالی: آوازها و سرودهایی که در ستودن بزرگان و پیشوایان می‌خوانند.

گاه نگار درس هفتم

دوره تاریخی (باستان): ساسانی
سده سوم میلادی تا هفتم میلادی
۶۵۱-۲۲۴ م
هنرها: معماری و شهرسازی، گنبدسازی، تزیینات معماری (حجاری، گچ‌بری، نقاشی، موزاییک‌کاری) بیکره سازی، نقاشی و کتاب‌آرایی، فلزکاری، ضرب سکه، جواهرسازی، سفالگری، شیشه‌گری، پوشاک، نساجی و بافندگی
مناطق: فیروزآباد، بیشاپور، تیسفون، کیش، جندی‌شاپور، شوشتر

پرسش

- ۱- اساس فکری حکومت ساسانی بر چه چیز استوار بود و ظهور آن چگونه میسر شد؟
- ۲- ویژگی‌های کلی و ماهیت هنر ساسانی را بیان کنید.
- ۳- ویژگی آثار معماری در عصر ساسانی چه بود و در این حوزه به چه ابداعاتی نائل آمدند؟
- ۴- ویژگی حجاری‌های عصر ساسانی را بیان کنید.
- ۵- بارزترین نمودهای نقاشی عصر ساسانی کدامند و چه تأثیری بر دوران بعد از خود گذاشتند؟
- ۶- ویژگی پارچه‌های عصر ساسانی را بیان کنید.
- ۷- سفالگری در عصر ساسانی از چه موقعیتی برخوردار بود؟ چرا؟
- ۸- علت اهمیت سکه‌های عصر ساسانی را بیان کنید.
- ۹- معروف‌ترین موسیقیدانان عصر ساسانی چه کسانی بودند و علت شهرت آنها در چیست؟
- ۱۰- شکل‌گیری قالب‌های موسیقی ایرانی در عصر ساسانی را توضیح دهید.
- ۱۱- نمایش در عصر ساسانی از چه جایگاهی برخوردار بوده و به چه شکل‌هایی اجرا می‌شده است؟
- ۱۲- عامل رشد ادبیات در عصر ساسانی چه بود؟ نمودهای شاخص ادبی این عصر را نام ببرید.

۱۳- هریک از عبارات زیر را به گزینهٔ مربوط به خود وصل کنید.

سفالگری	ساختمانی با چهار ورودی و چهار طاقی و گنبد
شاپور اول	منقوش به خط پهلوی و دارای لعاب به رنگ‌های آبی و سبز فیروزه‌ای است.
آتشکده	گچ‌بری و موزاییک‌کاری
ظروف زرین و سیمین	نمونهٔ خاص پیکرتراشی ساسانی
تزیینات معماری ساسانی	این آثار به صورت چکش‌کاری و طلاکوب ساخته می‌شده‌اند.

۱۴- فرش معروف در دورهٔ ساسانی نام داشت.

- الف) بهارستان
ب) چهارفصل
ج) لچک‌ترنج
د) مورد الف و ب

۱۵- دلایل سقوط دولت ساسانی را بیان کنید.